

**ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ СПАДКУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ
ПРАВІ УКРАЇНИ ВІД ДОБИ ЗАНЕПАДУ РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ ДО ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

Більшість положень, що зародилися за часів римської державності, збереглися та лягли в основу спадкового права України. Однак, в різні історичні періоди існували свої особливості, що були зумовлені соціальними, економічними та політичними чинниками.

Розпад Російської імперії зумовив активізацію прагнення українських земель до створення власної держави. Так, на території сучасної України було послідовно засновано Українську Центральну Раду, Директорію УНР, Західноукраїнську народну республіку, проте жодне з цих новоутворень не змогло створити власних нормативно-правових актів, які б стали джерелами спадкового права. Таким чином, на більшій території України застосовувалось законодавство колишньої Російської імперії, а на західних землях – Австрійське законодавство.

Після більшовицького перевороту 1917 року відбулося закріплення положення радянської влади, в тому числі і на території України, де не поширювався вплив вищеперерахованих державних утворень. Спадкове право, як і більшість інститутів цивільного права, зазнало значних перетворень та утисків.

Декретом РНК України «Про скасування спадкування» від 11 березня 1919 року скасовувалося «право спадкування як по закону, так і по духовному заповіту на все майно на території УРСР, незалежно від громадянства спадкодавців». Але у примітці до ст. 1 Декрету передбачалося, що дія цієї статті не поширюється на випадки, якщо все спадкове майно не перевищує 10 тисяч рублів. По суті цим Декретом скасовано спадкування майна приватних власників, яке радянська влада вважала нажитим не трудовим шляхом.

Якщо ж у спадкодавця залишалися повнорідні і неповнорідні брати і сестри, дружина, а також непрацездатні та нужденні родичі за прямими низхідною та висхідною лініями, спадкоємці мали лише

право на соціальне утримання за рахунок спадкового майна у розмірі, що не перевищував прожиткового мінімуму (такий своєрідний спосіб соціального забезпечення тривав до 1920 року).

21 березня 1919 року уряд приймає ще один Декрет «Про скасування спадкування», яким перший доповнено положеннями про те, що дружина (чоловік) померлого, його діти, батьки, брати і сестри (повнорідні і неповнорідні) мають право на користування спадковим майном, яке не перевищує 10 тисяч золотих рублів, за умови їх непрацездатності або нужденності, але право власності на нього не набувають [1].

16 грудня 1922 року був прийнятий перший Цивільний кодекс Української РСР. Порядок спадкування регулювали 416–435 статті ЦК УРСР. Ними було встановлено максимальну межу вартості майна в 10 тисяч карбованців золотом без урахування боргів померлого, що могло становити спадщину. Якщо вартість спадкового майна була більшою за встановлений законодавцем максимум, залишок розподілявся між державою та спадкоємцями. Особливістю також слід вважати те, що в разі неможливості поділу залишку, на таке майно встановлювався режим спільного користування для держави та спадкоємців та виникало право викупу залишку спадкового майна на користь приватних осіб чи держави.

Передбачалося спадкування як за заповітом, так і за законом. При цьому законодавець передбачив додаткову можливість отримання спадкового майна державою як відумерлої спадщини, оскільки коло осіб, що мали право спадкувати за заповітом, співпадало зі спадкоємцями за законом. Таким чином, заповіт в УРСР виступав правом, яким розподілялася спадщина між спадкоємцями за законом.

Згідно зі ст. 418 ЦК коло осіб, які могли бути спадкоємцями, обмежувалось прямими низхідними (діти, внуки, правнуки) родичами, другим з подружжя, який пережив спадкодавця, а також непрацездатними та незабезпеченими особами, які фактично перебували на утриманні померлого не менше одного року до дня його смерті. Спадкоємцями могли бути тільки особи, які були живими на момент смерті спадкодавця, а також діти, зачаті при його житті та народжені

ні після його смерті. Громадяни, які проживали разом із спадкодавцем, могли спадкувати предмети звичайної домашньої обстановки та вжитку, які не входили до загальної спадкової маси. Обмеження щодо спадкування майна стосувалися насамперед промислових, торгових підприємств, предметів розкоші, грошових капіталів, будівель та окремих прав (забудови, оренди, тощо). Пізніше, до складу спадкової маси не могли бути включені грошова оцінка авторського права та патенти на винаходи [2, С. 320–321].

Запроваджувалося також оподаткування спадкового майна, ставки якого періодично змінювалися.

Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про спадкоємців за законом і за заповітом» від 14 березня 1945 року вперше встановлював черговість закликання до спадкування, розширив коло спадкоємців, включивши до нього непрацездатних батьків, братів та сестер померлого, право спадкодавця заповісти майно будь-якій особі, в тому числі державним органам та громадським організаціям, при відсутності спадкоємців за законом. Неповнолітні діти і непрацездатні спадкоємці померлого мали право на обов'язкову частку у спадщині. Також встановлювався інститут спадкування за правом представлення [2, с. 323].

ЦК УРСР 1963 року вніс значну кількість корективів у цивільні відносини, але не запровадив істотних змін у спадковому праві.

Україна, отримавши незалежність в 1991 році, стала правонаступницею СРСР, в тому числі в питаннях регулювання спадкових відносин. Лише в 2003 році, прийнявши Цивільний кодекс України, законодавець у шостій книзі закріпив основні положення спадкового права України, які ґрунтуються на історичних надбаннях та сучасних потребах суспільства. Право тільки у тому випадку виконує своє соціальне призначення, коли його норми знаходять практичне втілення в суспільних відносинах, тобто тоді, коли вони реалізуються [3, с. 359].

Література:

1. Чуйкова В. До витоків українського спадкового права. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2013. № 6. URL: <http://yurradnik.com.ua>.
2. Половинкіна Р. Ю. Перша кодифікація положень спадкового права за Цивільним кодексом УРСР 1922 року: історико-правовий. *Актуальні*

проблеми держави і права. 2012. Вип. 65. С. 318–325.

3. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 584 с.